

др Димитрије Богдановић

РАЗВОЈ ЖАНРОВА У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ XIII ВЕКА

Књижевно дело у средњем веку не стоји само за себе, него је моменат у развоју, уклопљено у целину својега жанра. То показује историја византијске и старе руске књижевности. Средњовековна поезика ставља у први план оно што је универзално; уместо у индивидуланом, посебном, она живи у родовима и типовима књижевног стварања. Изучавање жанрова, стога, показује и на материјалу старе српске књижевности исте законитости и појаве које су могле да буду установљене у књижевности Византије, старе Русије и западне Европе средњег века. Књижевно дело ни у српској књижевности није било јединствена, строго омеђена творевина, која би се смела посматрати у светлу ауторског начела, тако туђег средњовековном начину уметничког мишљења. Текстови се спајају и мењају, нарастају и прерастају у нове, да се у току свих тих промена на њима изређају многи познати или непознати аутори. Средњовековно књижевно дело је апстракција у низу конкретних облика: ми говоримо о „житију светог Саве“ или о „служби светом Сави“ као о строго дефинисаном делу некога познатог или непознатог аутора, а у ставри постоји читав сплет разних текстова у међусобном односу, веома измењивих и подложних редакцији средине која текстове користи. Сваки од тих појединачних текстова има своју судбину, у могућности је да се удружи са другима као и да се осамостали, у динамичном обликовању и преображавању жанра.

У досадашњем разматрању постанка неких жанрова у старој српској књижевности можда је превише истицана формална, композициона страна текстова из којих се градио књижевни род старе српске „биографије“. О томе би се могло доста говорити, поготову о тези да је идејни „дуализам“ у живопису српских владара (актуелна историја и идеализација) „главни литерални проблем“ и основни конститутивни фактор тога жанра.¹ Ми бисмо, напротив, указали на то да је хагиографска концепција и у староме српском житију јединствена, да је њен главни мотив и ту, као и у византијском житију, савлађивање супротности између земље и неба, тела и духа путем одрицања и подвига којим се постиже светост, те да тај „дуализам“ није специфичан за српску династичку биографију. А с друге стране, чини нам се да је у томе разматрању занемарена околност културне функције текста, и то управо као елеменат развоја у жанру, динамички елемент. Уопште није свеједно да ли је један биографски текст — дипломатички документ, или белешка о смрти светога, или синаксар за читање

¹ Р. Маринковић, *Почети формирања српске биографске књижевности. Повеље о оснивању манастира Хиландара*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 39 (Београд 1973) 3—19, посебно стр. 3.

на јутрењу, или житије за читање у трепезарији једнога великог општежића. Ту могу да леже разлози за проширења или скраћења, за промене у формулацијама и стилу, или за дефинитивно потискивање, повлачење и замену текста.

Покушали смо да развој жанрова у старој српској књижевности XIII века пратимо на неким текстовима дужег континуитета и недовољно проучених међусобних веза и односа, водећи рачуна пре свега о томе да је реч о духовно хомогеним текстовима, а затим, да пред собом имамо текстове чији је облик одређен местом у култу, литургијском функцијом. Задржали смо се стога на житију светог Саве и Служби светом Сави. На тим текстовима се може одлично пратити еволуција простих облика ка сложеним, и зависност облика од историје култа и од неких других, 'спољашњих' фактора, као што је утицај једне специфично византијске литерарне 'норме', која се огледа у новим литургијским кодификацијама (новим типцима, минејима, синаксарима одн. пролозима), које управо током XIII века продару у српски литургијски — а то ће рећи књижевни — живот².

Проучавањем житија св. Саве у московском рукопису ГБЛ f. 178 №. 10272 (раније Хлуд. 105), из треће четвртине XIV века, дошли смо до закључка да Доментијаново Житије светог Саве из 1243. никако није први житијни текст посвећен нашем светитељу. Анализа тога дела, које смо назвали Кратким житијем светог Саве (КЖ), открива неколико мањих и самосталних целина, а преко тога и неколико етапа у развоју житија светог Саве од простих облика ка сложеним целинама.³ То су: Хиландарско житије светог Саве, Милешевска транслација (прича о преносу моштију из Трнова у Милешеву) и Хиландарски запис о смрти светог Симеона. Први по настанку је вероватно запис о смрти св. Симеона, вероватно одмах после преноса Симеонових моштију у Србију 1206. Други је Хиландарско житије светог Саве, убрзо после смрти Савине у Трнову 1235, а некако у исто време и Милешевска транслација, 1237. или само неку годину после тога преноса. Међутим, не ради се овде само и хронолошкој сукцесији самосталних делова једне сложеније целине, здружених сигурно већ негде око 1240. године⁴, него о феномену стварања у круговима, у својеврсним књижевним средиштима, која су то зато што су културна средишта, места у којима се развија одређени култ. У настанку текстова о светом Симеону могао се препознати један првенствено студенички круг: Савино Житије светог Симеона је у виду ктиторског житија уклопљено у Студенички типик.⁵ Студеничка је, како се са доста разлога верује, и Славина Служба светом Симеону.⁶ Чак је и Стефаново Житије Симеоново пространа и самостална варијанта која се везује за студенички култ (мироточиве мошти)⁷, а биће да је студеничко и Пролошко житије светог Симеона, старијег типа (можда студеничког монаха Спи-

² П. Симић, *Рад Светиој Саве на осавремењавању бојослужења у Српској цркви*, Свети Сава. Споменица поводом осамстогодишњице рођења 1175—1975, Београд 1977, 181—205.

³ Д. Богдановић, *Крајко житије светиој Саве*, Зборник Матце српске за књижевност и језик 24 (Нови Сад 1976) 5—32.

⁴ Пре него што је Доментијан саставио своје опширно Житије светог Саве (1243), и поготову пре састављања Житија светог Симеона (1264).

⁵ В. Ђоровић, *Списи св. Саве*, Београд — Ср. Карловци 1928, стр. XV—XXI, 151—175.

⁶ О томе: Ђ. Трифуновић, *Белешке о делима у Србљаку*, О Србљаку. Студије, Београд 1970, 271—272, са библиографијом.

⁷ В. Ђоровић, *Житије Симеона Немање од Сивевана Провенчанова*, Светосавски зборник 2. Извори, Посебна издања СКА 125, Београд 1928, 1—76.

ридоно из 1227—1233)⁸. То је, дакле, једна целина. Друга целина је круг који сам назвао милешевским, а који обележавају следећи текстови: Служба светом Сави у свим својим редакцијама XIII века, са Пролошким житијем светог Саве старијег типа⁹, чему се придружује и Милешевска транслација у КЖ, а у другој фази млађи синаксар светог Саве и здруживање разнородних текстова у КЖ. На овом плану је, пак, дошло до контакта милешевског круга са трећим, хиландарским кругом. Сам тај круг је створио сопствене култне текстове: о Симеону — Савине уводне главе (Слово 2 и 3) Хиландарског типика¹⁰ и Запис о смрти у КЖ; о Сави — Житије у КЖ. После ових текстова, у наглом успону, он развија до краја жанрове реторског опширног житија: у Доментијановим делима (Житију светог Саве и Житију светог Симеона)¹¹, а у коначном резултату — у Теодосијевом опису, који је комплетан, јер обухвата и хагиографију и химнографију.¹² Са студеничким кругом, хиландарски је повезан управо двома хиландарским повељама, Симеоновом и Стефановом.¹³

Шта, дакле, имамо: самостално постојање кругова, али и њихов додир, међусобни утицај. Свако средиште има своју књижевну продукцију, да задовољи своје култне потребе; тек у другој фази долази до 'излажења' из сопственог круга и успостављања додира, при чему се мешају, комбијуну, спајају и 'контаминирају' текстови различите провенијенције. Ипак, круг јачега књижевног стварања развија сопствену делатност и даље, не задовољавајући се делом других центара. Биће тако од пресудног значаја улога Хиландара, који најпре преко Доментијана, а онда преко Теодосија потискује све друге локалне традиције, и студеничку св. Симеона (Житије и Службу Савину, Пролошко житије, Житије Стефаново), милешевску св. Саве (све службе светом Сави XIII века, Милешевску транслацију одн. вероватно здружено Кратко житије). Важно је, исто тако, да се у међусобном односу текстова, поготову унутар једног круга, осећа појава претакања једнога текста у други, грађења на традицијама претходног. Доментијан, заправо, користи КЖ као један од извора свога опширног Житија светог Саве, али и св. Симеона, и то оним већ утврђеним поступком

⁸ В. Мошин, *Пирилски рукописи Југославенске академије* I, Загреб 1955, 159; Ђ. Сп. Радојчић, *Антилојција старе српске књижевности (XI—XVIII века)*, Београд 1960, 314—315. Упор.: Д. Богдановић, *Пролошко житије светог Симеона*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 42 (Београд 1979) 9—19.

⁹ В. Ђоровић, *Пролошко житије св. Саве*, Светосавски зборник 2. Извори, Посебна издања СКА 125, Београд 1938, 77—87.

¹⁰ В. Ђоровић, *Списи св. Саве*, стр. VIII—XIII, 26—29.

¹¹ *Живои светог Симеона и светог Саве*, написао Доментијан, ед. Ђ. Данчић, Београд 1865.

¹² Аутор овог чланка припрема критичко издање целокупних дела Теодосија Хиландарца. За сада, Теодосијев *Живои светог Саве*, ед. Ђ. Данчић (са погрешном атрибуцијом овог састава Доментијану уместо Теодосију), Београд 1860 = репринт Ђ. Трифуновић, Београд. Теодосијево *Житије св. Петра Коришког*, ед. Ст. Новаковић, Гласник Српског ученог друштва 29 (Београд 1871) 320—346; и *Старине Југославенске академије* 16 (Загреб 1884) 9 сдк. Химнографске текстове видети у издању: *Србљак. Службе, канони, акаџијстии*. I, Београд 1970, 139—507 (наша транскрипција и превод), а напомене о тим текстовима: Ђ. Трифуновић, *Белешке о делима у Србљаку*, 278—291. Похвала Симеону и Сави: Т. Јовановић, *Похвала светом Симеону и светом Сави Теодосија Хиландарца*, Књижевна историја 5 (Београд 1973) св. 20, 703—778.

¹³ Издање Симеонове Хиландарске повеље: В. Ђоровић, *Списи св. Саве*, стр. I—IV, 1—4. Стефанова повеља: А. Соловјев, *Хиландарска повеља великог жупана Стефана (Провенчаног) из 1200—1202*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 5 (Београд 1925) 62—89. Датирање ових повеља: Ф. Баршић, *Хронолошки проблеми око јодине Немањине смрти*, Хиландарски зборник 2 (Београд 1971) 31—58.

интерполације и реторских проширења о којима је говорила Радмила Маринковић поводом двеју хиландарских повеља.¹⁴

Још занимљивији је случај Службе светом Сави, као изразито литургијског текста, који није настао у Хиландару и кроз читав XIII век није хиландарски, да крајем тог столећа или вероватније почетком идућег буде замењен текстом хиландарске књижевно-литургијске продукције. До сада су биле познате три службе св. Сави за које се држало да су настале у XIII веку: Служба успенију светог Саве (за годишњи помен 14. јануара)¹⁵, Служба преносу моштију светог Саве (за 6. мај, спомен преноса)¹⁶ и Служба из Братковог минеја, и то из оног дела тога старог кодекса који је написан око 1330. године.¹⁷ Одмах је било запажено преплитање ових служби, али и самосталност сваке, без обзира на то што се један део химнографских текстова понавља у свакој или бар у две од њих три. Поставило се питање приоритета, да је формулисана претпоставка да је прва и најстарија служба св. Сави она за пренос моштију, друга — служба за годишњи спомен, а Браткова — једна од каснијих, скраћених варијаната.¹⁸ Било је и обрнутих мишљења, при чему нарочито треба водити рачуна о стручном литургијском мишљењу Лазара Мирковића да је Служба успенију, ипак, прва.¹⁹ Подробно утврђивање подударности и јављања ових или оних стихира и тропара у обема главним службама, Служби успенију (У) и Служби преносу (П), није могло довести до одређеног коначног решења.

Четврта служба, у софијском пергаментном Минеју из последње четвртине XIII века (ЦИАМ 403), није била проучена. Само је Ђоровић, на основу посредних података, поменуо ту службу као „службу преносу тела св. Саве“.²⁰ Показало се да је то погрешно, и да је на ту службу ваљало обратити већу пажњу. То није служба преносу него служба за годишњи спомен св. Саве, тј. за дан његова престављења 14. јануара. Она садржи у себи елементе спомена одн. успенија и преноса, али у друкчијој мери и комбинацији, са свим другом структуром него У. Текстови се заиста понављају у читавој групи Софијске службе (С), Службе Братковог минеја (Б), У и П, али су важни, и можда још важнији други, такорећи „спољни“ елементи — као што је место текстова посвећених Сави у односу на друге службе, у овом случају у односу на Службу синајским оцима 14. јануара. Ту се С, поготову, показује као старија и од једне и од друге до сада познате и публиковане службе. Нема укрштања, као у У;

¹⁴ Р. Маринковић, *op. cit.*, 18—19.

¹⁵ Издање према московском пергаментном рукопису Унд. 75 с почетка XIV века: Љ. Стојановић, *Сџари српски хрисовуљи, акџии, биографије, леџоџиси, џомениџи, џиџиџи, заџиџи и гр.*, Споменџк СКА 3 (Београд 1980) 165—175. Упор.: Ђ. Трифуновић, *Белешке о делџима у Србљџку*, 275—276.

¹⁶ Издање према рукопису Архива САНУ 339 из 1599/1600: Љ. Ковачевић, *Неколико џрилоџа за црквену и џолиџиџку иџторију јужних Словена*, Гласник Српског ученог друштва 63 (Београд 1885) 19—40. Упор.: Ђ. Трифуновић, *Белешке о делџима у Србљџку*, 273—274.

¹⁷ Објављен само Канон светом Сави: Ст. Новаковић, *Примери књижевноџи и језџика сџароџа и српско-словенскоџа*, Београд 1904, 152—158. Рукопис Братовког минеја је данас у Народној библиотеџи Србџије у Београду; са новом сигнатуром Рс 647.

¹⁸ Љ. Стојановић, *Сџари српски хрисовуљи* итд., 165. Упор.: Ђ. Ст. Радојџић, *Анџиџологија*, 321.

¹⁹ Д. Костић, *Учешће св. Саве у наџонизацији св. Сџмона*, Светосавски зборник 1. Расправе, Посебна издања СКА 114, Београд 1937, 173—175; Л. Мирковић, *Хеорџологија или иџториџски развиџаџак и биоџслужење џразџника џравославне иџточне цркве*, Београд 1961, 130.

²⁰ В. Ђоровић, *Проџошџкоџиџије Св. Саве*, 79. Критџко издање текста Софијске службе, упоређене са другим службама св. Сави XIII века у сачуваним преписима, приредио сам за штампу у Грађи за историју књижевноџи САНУ.

текстови стоје за себе, поготову канони, који се смењују у читавом низу својих ,песама', без преплитања. Софијска служба одаје у литургијском погледу најстарији стадијум у формирању једне сложене аколутије. Чак је и тај стадијум млађи у односу на онај претходни, када се свети убапује најпре типским, а онда посебним тропаром и кондаком у службу другоме светом истог датума²¹, или се за његов култ користи служба каквове другом светом исте категорије; тако је Сава, по одредбама типика, био прослављан песмама службе св. Јовану Златоустом 13. новембра.²² У случају С, већ је изграђена цела конструкција самосталне службе, сада у некаквој ,коезистенцији' са ранијом службом тога дана (Синајским опима). Следећа фаза биће укрштање (У), а потом потискивање и ,протеривање' друге службе, поготову када је празник св. Саве изједначен са празником великога светог (,светога са бленијем'), који у Српској цркви добија чак и првенство у односу на Оданије Богојављења.²³ Закључили смо, зато, да је већ и са тих разлога Софијска служба морала да буде најстарија аколутија св. Саве. Управо тај спој мотива успенија и преноса, уз ове спољне елементе, указује на то да је С најстарија, састављена сигурно узбро после извршеног преноса, већ 1237. или 1238, приликом конституисања култа св. Саве, до чега је могло да дође само у Милешеву и само поводом тванслације. Ми зато и видимо у тој служби један од производа онога милешевског круга, који се начинио видљивим житијним текстом о преносу моштију св. Саве и редакцијом Кратког житија.

Од ове службе, као првобитне, гранају се потом две, што је условљено литургијским разлогом: да се у Милешеву прославља и спомен светог 14. јануара и спомен пренесенија 6. маја (као локални култ манастира у коме су се чувале Савине мошти). Софијска служба је за 14. јануар. Служба преноса настала је издвајањем одговарајућих текстова са темом преноса из С. Потом је С била замењена проширеном и преуређеном варијантом своје конструкције — У. Служба Братковог минеја, који је и сам из Полимља (вероватно из манастира св. Петра и Павла код Бијелог Поља)²⁴, има сопствену варијанту, као скраћена служба на бази С, са новим канонима. Очигледно, у другој половини XIII века настала је једна сложена литургијска ситуација, у којој су биле у употреби и конкурисале једна другој разне милешевске верзије и редакције. Занимљиво је да Типик из времена цара Душана (1346—1355), који се данас налази у Хиландару (Cod. slav. 165), не зна за посебну службу преносу, већ за 6. мај, ,пренесеније моштем светог Сави архиепископа', упућује на службу ,писану 14. јануара'. Структура те службе по овом типу, међутим, одговара редакцији С, само без синајских отаца, а не некој другој редакцији XIII века, поготову не Теодосијевој служби са којом нема никакве везе.²⁵

²¹ Вид.: Б. Трифуновић, *Стара српска црквена поезија*, О Србљаку. Студије, Београд 1970, 15Љ20.

²² Р. Грујић, *Служба 13 новембра као црва Св. Сави српском*, Гласник Српског научног друштва 15—16 (Скопље 1935, публ. 1936) 355.

²³ Д. Богдановић, *Служба Светом Сави у руским минејима XV—XVII века*, Свети Сава. Споменница поводом осамстогодишњице рођења 1175—1975, Београд 1977, 349—360 посебно стр. 355.

²⁴ Љ. Ђорђевић, *Брајиков минеј*, Зборник историје књижевности САНУ 10, Београд 1976, 21—40.

²⁵ Л. Мирковић, *Хеортолозија*, 132—133; id., *Рукописни штићци српскословенске рецензије*, Богословље 19 (Београд 1960) св. 1—2, стр. 4—6, No.5. Са овим треба упоредити правила из типика у српском Четворојевањелу дијака Бунила из треће четвртине XIII века (Хиландар, Cod. slav. 23, fol. 232 v), као и Четворојевањелу Копитареве збирке у Љубљани с краја XIII — почетка XIV века (НУК Cod. Кор. 21, fol. 389 v).

За све то време током XIII века, Хиландар је без споствене службе своје ктитору, а поготову без службе која би текла доследно по одредбама оног типика који у Светој Гори преовлађује, типика јерусалимског. Зато Хиландар и ствара нову службу, без икакве везе са било којом претходном, милешевском, и лансира је доследно по типичку јерусалимском: то је Теодосијева служба, састављена највероватније почетком XIV века, у свим деловима своје сложене и разгранате структуре сасвим нова. За разлику од житија, где су текстови у некаквом односу, где прелазе један у други, настављају да живе у другом, Теодосијева служба је прекинула традицију милешевског круга и наметнула се као нова, по својој прилици управо због литургијске неодрживости, шаренила и недоследности милешевске традиције.

Шта се из ове упоредне анализе може закључити? Пре свега, да жанр житија пролази у XIII веку кроз неколико облика. У генези тога жанра лежи посмртна белешка или запис о смрти светог (Хиландарски запис о смрти светог Симеона), или прича о преносу моштију светог као битном елементу чудесног прослављења, којим се конституише култ (Милешевска транслација светог Саве). Уз аколутију, службу, која има свој ток, долази обавезни синаксар (Прошлошко житије светог Симеона одн. Прошлошко житије светог Саве). Да се добије 'житије светог' као целина за читање у 'трпези', здружују се простији, првобитни облици у једну нову, сложену целину Кратког житија. Из овог обједињења, реторским проширењем, уз коришћење других самосталних књижевних извора и узора, чак и таквих који припадају не само другом жанру него и другој књижевности (Иларионово 'Слово о закону и благодети' са Похвалом Владимиру, из руске литературе XI века)²⁶, настаје прво заиста опширно ('пространо') житије у српској књижевности, веома сложено у комбинацији већег броја 'поджанрова', Доментијаново Житије светог Саве. Ту већ долази до утицаја реторика и нарочито светогорска идеологија византијских великих житија.

Жанр службе (аколутије), као химнографски жанр, одражава најпре један прелазни моменат у коме се православно-византијска служба уопште налази у XII—XIII веку, поводом ковачног увођења јерусалимског устава као општеважеће литургијске норме. Он пролази, у случају службе св. Сави, од простих облика са тропаром и кондаком светоме, и коришћења службе св. Јовану Златоустом као типске службе за нашега светитеља, преко аколутије за спомен светог на дан његовог 'успенија' 14. јануара (С), и диференцираних служби милешевског круга за пренос моштију 6. маја (П) и опет за дан успенија 14. јануара (У), све до превазилажења свих дотадањих хибридних творевина једном, веома сложеном али стандардном службом по јерусалимском типичку, Теодосијевом Службом светом Сави. Занимљиво је и то, да се култ преноса моштију св. Саве у Српској цркви није одржао. Уведен је поново тек у новије време.

Проучавање ова два главна жанра српске књижевности у XIII веку веома је инструктивно и у погледу других жанрова, а поготову може да подстакне истраживање структуре оних опширних пространих књижевних творевина, са којима ће се ићи кроз XIV век у грађењу тзв. Даниловог зборника житија кра-

²⁶ М. П. Петровский, *Иларион, митрополит Киевский и Доментијан, иеромонах Хиландарский*, Известия Отделения русского языка и словесности ИАН 13 (СПб 1908) 4, 81—133. Упор.: В. Поровић, *Међусобни односи биографија Стевана Немање*, Светосавски зборник 1. Расправе, Посебна издања СКА 114, Београд 1936, 1—40.

љева и архиепископа српских.²⁷ Тако се и развој жанрова у XIV веку код Срба показује као надградња оне основе која се формирала у претходном столећу, у еволуцији облика, преко сложених односа до нових целина, у којима се осећа нов, висок књижевни квалитет.

Чланак, написан децембра 1977, објављен је најпре на француском језику: D. Bogdanović, *L' évolution des genres dans la littérature serbe du XIIIe siècle*, Byzance et les Slaves. Etudes de Civilisation, Mélanges Ivan Dujčev, Paris 1979, pp. 49—58.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Dimitrije Bogdanović:

ENTWICKLUNG DER GENRES IN DER SERBISCHEN LITERATUR DES 13. JAHRHUNDERTS

Die Entwicklung der Genres wird in dieser Arbeit am Beispiel der Vita des Hl. — Sabbas und des ihm gewidmeten Gottesdienstes verfolgt. Der eine wie der andere Text haben eine längere Kontinuität, aber in der Reihe von Abschriften, die verschiedene literarische Redaktionen darstellen, kann man gut die Evolution der einfachen Formen zu den komplizierteren beobachten und die Abhängigkeit der Formen von der Geschichte des Kultes sowie einiger „äußerer“ Faktoren (liturgische Kodifikation des 13. Jh.).

Die Vita des Hl. Sabbas aus Feder Domentians vom Jahr 1243 hat in ihrer Genese die Kurze Vita des Hl. Sabbas aus der Hs. GBL f. 178Nr. 10272 (ehem. Chlud. 105), während diese wiederum aus drei kleineren und ursprünglich selbständigen Einheiten zusammengestellt ist: der Vita des Hl. Sabbas von Hilandar, der Translation von Mileševo und der Niederschrift vom Tod des Hl. Simeon von Hilandar.

Der Gottesdienst für den Hl. Sabbas durchlief einige Redaktionen bevor er im Gottesdienst aus dem Menäon von Sofia aus dem letzten Viertel des 13. Jh. (ZIAM 403) ist nach unserer Meinung die älteste Version und Redaktion des Gottesdienstes bzw. der Akoluthie für den Hl. Sabbas. Danach kommen der Gottesdienst zur Übertragung der Reliquien des Hl. Sabbas, der Gottesdienst zum „Entschlafen“ des Hl. Sabbas für den 14. Januar und der Gottesdienst aus dem Menäon von Bratkovovo.

Die Texte überschneiden und vermischen sich miteinander, werden in verschiedenen Weisen kombiniert — in erster Linie in Abhängigkeit vom kultisch-liturgischen Faktor. Außerdem spielen in der Geschichte dieser Werke als Vertreter der zwei Hauptgenres in der serbischen Literatur des 13. Jh. s (der Genres der Viten und Hymnographie) eine schöpferische und vermittelnde Rolle bestimmte geistliche, literarische, aber auch an erster Stelle kultische und monastische Zentren wie etwa : Studenica, Mileševa, Hilandar u.a.

²⁷ О томе више у моме реферату на Грачаничком симпозијуму у Београду 1973: *Нове тежње у српској књижевности првих деценија XIV века*, Зборник радова Византијска уметност почетком XIV. века, Београд 1978, 85—97. У међувремену, објављена је темељна студија Д. Трифуновић, *Проза архиепископа Данила II*, Књижевна историја 9 (Београд 1976) св. 33, 3—71.

За све то време током XIII века, Хиландар је без спосствене службе своје ктитору, а поготову без службе која би текла доследно по одредбама оног типика који у Светој Гори преовлађује, типика јерусалимског. Зато Хиландар и ствара нову службу, без икакве везе са било којом претходном, милешевском, и лансира је доследно по типичку јерусалимском: то је Теодосијева служба, састављена највероватније почетком XIV века, у свим деловима своје сложене и разгранате структуре сасвим нова. За разлику од житија, где су текстови у некаквом односу, где прелазе један у други, настављају да живе у другом, Теодосијева служба је прекинула традицију милешевског круга и наметнула се као нова, по својој прилици управо због литургичке неодрживости, шаренила и недоследности милешевске традиције.

Шта се из ове упоредне анализе може закључити? Пре свега, да жанр житија пролази у XIII веку кроз неколико облика. У генези тога жанра лежи посмртна белешка или запис о смрти светога (Хиландарски запис о смрти светог Симеона), или прича о преносу моштију светога као битном елементу чудесног прослављења, којим се конституише култ (Милешевска транслација светог Саве). Уз аколутују, службу, која има свој ток, долази обавезни синаксар (Пролошко житије светог Симеона одн. Пролошко житије светог Саве). Да се добије 'житије светога' као целина за читање у 'трпези', здружују се просстији, првобитни облици у једну нову, сложену целину Кратког житија. Из овог обједињења, реторксим проширењем, уз коришћење других самосталних књижевних извора и узора, чак и таквих који припадају не само другом жанру него и другој књижевности (Иларионово 'Слово о закону и благодети' са Похвалом Владимиру, из руске литературе XI века)²⁶, настаје прво заиста опширно ('пространо') житије у српској књижевности, веома сложено у комбинацији већег броја 'поджанрова', Доментијаново Житије светог Саве. Ту већ долази до утицаја реторика и нарочито светогорска идеологија византијских великих житија.

Жанр службе (аколутије), као химнографски жанр, одражава најпре један прелазни моменат у коме се православно-византијска служба уопште налази у XII—XIII веку, поводом коначног увођења јерусалимског устава као општеважеће литургичке нормe. Он пролази, у случају службе св. Сави, од простих облика са тропаром и кондаком светоме, и коришћења службе св. Јовану Златостом као типске службе за нашега светитеља, преко аколутије за спомен светога на дан његовог 'успенија' 14. јануара (С), и диференцираних служби милешевског круга за пренос моштију 6. маја (П) и опет за дан успенија 14. јануара (У), све до превазилажења свих дотадањих хибридних творевина једном, веома сложеном али стандардном службом по јерусалимском типичку, Теодосијевом Службом светом Сави. Занимљиво је и то, да се култ преноса моштију св. Саве у Српској цркви није одржао. Уведен је поново тек у новије време.

Проучавање ова два главна жанра српске књижевности у XIII веку веома је инструктивно и у погледу других жанрова, а поготову може да подстакне истраживање структуре оних опширних пространих књижевних творевина, са којима ће се ићи кроз XIV век у грађењу тзв. Даниловог зборника житија кра-

²⁶ М. П. Петровский, *Иларион, митрополит Киевский и Домениан, иеромонах Хиландарский*, Известия Отделения русского языка и словесности ИАН 13 (СПб 1908) 4, 81—133. Упор.: В. Ђоровић, *Међусобни односи биографија Стевана Немање*, Светосавски зборник 1. Расправе, Посебна издања СКА 114, Београд 1936, 1—40.

љева и архиепископа српских.²⁷ Тако се и развој жанрова у XIV веку код Срба показује као надградња оне основе која се формирала у претходном столећу, у еволуцији облика, преко сложених односа до нових целина, у којима се осећа нов, висок књижевни квалитет.

Чланак, написан децембра 1977, објављен је најпре на француском језику: D. Bogdanović, *L' évolution des genres dans la littérature serbe du XIIIe siècle, Byzance et les Slaves. Etudes de Civilisation, Mélanges Ivan Dujčev, Paris 1979, pp. 49—58.*

Z u s a m m e n f a s s u n g

Dimitrije Bogdanović:

ENTWICKLUNG DER GENRES IN DER SERBISCHEN LITERATUR DES 13. JAHRHUNDERTS

Die Entwicklung der Genres wird in dieser Arbeit am Beispiel der Vita des Hl. — Sabbas und des ihm gewidmeten Gottesdienstes verfolgt. Der eine wie der andere Text haben eine längere Kontinuität, aber in der Reihe von Abschriften, die verschiedene literarische Redaktionen darstellen, kann man gut die Evolution der einfachen Formen zu den komplizierteren beobachten und die Abhängigkeit der Formen von der Geschichte des Kultes sowie einiger „äußerer“ Faktoren (liturgische Kodifikation des 13. Jh.).

Die Vita des Hl. Sabbas aus Feder Domentians vom Jahr 1243 hat in ihrer Genese die Kurze Vita des Hl. Sabbas aus der Hs. GBL f. 178Nr. 10272 (ehem. Chlud. 105), während diese wiederum aus drei kleineren und ursprünglich selbständigen Einheiten zusammengestellt ist: der Vita des Hl. Sabbas von Hilandar, der Translation von Mileševo und der Niederschrift vom Tod des Hl. Simeon von Hilandar.

Der Gottesdienst für den Hl. Sabbas durchlief einige Redaktionen bevor er im Gottesdienst aus dem Menäon von Sofia aus dem letzten Viertel des 13. Jh. (ZIAM 403) ist nach unserer Meinung die älteste Version und Redaktion des Gottesdienstes bzw. der Akoluthie für den Hl. Sabbas. Danach kommen der Gottesdienst zur Übertragung der Reliquien des Hl. Sabbas, der Gottesdienst zum „Entschlafen“ des Hl. Sabbas für den 14. Januar und der Gottesdienst aus dem Menäon von Bratkovo.

Die Texte überschneiden und vermischen sich miteinander, werden in verschiedenen Weisen kombiniert — in erster Linie in Abhängigkeit vom kultisch-liturgischen Faktor. Außerdem spielen in der Geschichte dieser Werke als Vertreter der zwei Hauptgenres in der serbischen Literatur des 13. Jh. s (der Genres der Viten und Hymnographie) eine schöpferische und vermittelnde Rolle bestimmte geistliche, literarische, aber auch an erster Stelle kultische und monastische Zentren wie etwa : Studenica, Mileševa, Hilandar u.a.

²⁷ О томе више у моме реферату на Грачаничком симпозијуму у Београду 1973: *Нове тежње у српској књижевности првих деценија XIV века*, Зборник радова Византијска уметност почетком XIV. века, Београд 1978, 85—97. У међувремену, објављена је темељна студија Д. Трифуновић, *Проза архиепископа Данила II*, Књижевна историја 9 (Београд 1976) св. 33, 3—71.

Резюме

Димитрий Богданович

РАЗВИТИЕ ЖАНРОВ СЕРБСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ XIII ВЕКА

Развите жанров прослеживается в этой работе на примере жития свт. Саввы и службы свт. Савве. И один и другой текст в ряде копий которые представляют различные литературные редакции, имеют длительную непрерывность так что можно хорошо заметить эволюцию простых форм к сложным, и зависимость форм от истории культа и некоторых 'внешних' факторов литургическая кодификация XIII века). Житие свт. Саввы по Доментиану периода 1243 года содержит краткое житие свт. Саввы в рукописи ГПБ ф. 178 No. 10272 (раньше Хлуд. 105); это краткое житие составлено из трех меньших составов которые первобытно находились отдельно: хиландарское житие свт. Саввы, милешевской трансляции и хиландарской записи о смерти св. Симеона. Прежде нежели получить свою окончательную форму службы Феодосия, служба свт. Савве прошла через несколько редакций: служба Софийской минеи последней четверти XIII века (ЦИАМ 403)-как мы полагаем-представляет древнейшую версию и редакцию службы т.е. 'аколутии' свт. Савве. За ней последует служба перенесение мощей свт. Савве, служба 'успению' свт. Саввы 14 января и служба по Братковой мении.

Все эти тексты комбинируются в первую очередь в зависимости от культурно-литургического фактора. Кроме того в истории этих произведений как как представители двух главных жанров сербской литературы XIII века (житийного и гимнографического) творческую или посредническую играют некоторые духовные, литературные центры, в первую очередь культовые и монашеские центры как наприм. Студеница, Милошево, Хиландарь и другие.